

Джерела та література

1. Мейер Д. И. Русское гражданское право / Под. ред. А. И. Вицына. Изд. 9-е с исправлениями и дополнениями А. Х. Гольстмана. – СПб.: типография М. Меркушева, 1910. – С. 14.
2. Гаврилов С. Н. История адвокатуры в России: генезис и эволюция форм правозаступничества и судебного представительства (XV – начало XX веков). – Череповец, 2009. – С. 22.
3. Ибн Русте. Книга дорогих ценностей // Древняя Русь в свете зарубежных источников: Хрестоматия / Под ред. Т. Н. Джаксон, И. Г. Коноваловой и А. В. Подосинова. – Т. III: Восточные источники. Сост. ч. I – Т. М. Калинина, И. Г. Коновалова; ч. II – В. Я. Петрухин. – М.: Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, 2009. – С. 49.
4. Васьковский Е. В. Организация адвокатуры. – СПб: типография П. П. Сойкина, 1893. – Ч. 1. Очерк общей истории адвокатуры. – С. 307.
5. Российское законодательство X–XX веков. В 9 т. Т. 1. Законодательство Древней Руси / Под общ. ред. О. И. Чистякова. – М.: Юридическая литература, 1984. – С. 337.

АДВОКАТУРА УКРАЇНИ У XV – І ПОЛОВИНІ XVI СТОЛІТТЯ (на прикладі Волинської землі)

*Ващук Дмитро Петрович, кандидат історичних наук,
науковий співробітник Інституту історії НАН України*

Розвиток правових відносин на українських землях Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ) з другої половини XV ст. набув особливого піднесення. У цей час, а саме у 1440–1441 рр., з'явилися перші письмові судові збірники [1; 5], відомі в історіографії як уставні земські грамоти або обласні привілеї. Це були офіційні законодавчі акти судово-адміністративного, публічно-правового, приватноправового та соціально-економічного характеру, які надавалися верховною владою ВКЛ областям/землям для законодавчого забезпечення внутрішніх відносин. Вони жалувались від імені великого князя литовського з метою визначення характеру відношення області/землі до держави і регламентації взаєм-

них стосунків між місцевим населенням і урядовими органами. Приводом до появи такого роду документації стала необхідність затвердження влади господаря в приєднаних регіонах. Практика ефективного використання норм уставних земських грамот в юриспруденції у достатувовий період сприяла становленню не лише системи захисту під час судових засідань, а й інституту адвокатури.

З уставних земських грамот українським землям на сьогоднішній день відомі лише Волинська та Київська. У цій публікації ми звернемо увагу на аналіз положень Волинського привілею 1501 р. [4, с. 269–277]* щодо нормативного забезпечення функціонування системи захисту та інституту адвокатури.

1. Для порушення судової справи потрібна була скарга: *«...коли на кого жалоба прийдесть, нижєли перво листом идучимъ обослати...»* (Ст. 1). При отриманні скарги суддя, функції якого виконував староста, повідомляв про її зміст великого князя литовського. Останній давав письмові вказівки стосовно розгляду справи: *«єстьли бы который противъни, што княз, або панъ, и землянинъ, ино старосте нас обослати, какъ мы навѣчимъ листом або посломъ нашимъ, што бы мель с тымъ вчинити, ино ему подле науки наше»* (Ст. 4). Таким чином, законодавець обмежував можливе свавілля урядників у процесі судочинства.

2. Справи серед приватновласницьких підданих вирішували їхні володарі: *«...а людей ихъ (шляхетських – Д. В.) не судити, и не радити, судити имъ самымъ люди свои, и вины брати каждому зъ своего человека...»* (Ст. 5). Штраф («вина»), як свідчить документ, стягували кожен зі свого підданого. Однак, староста мав право вчинити правосуддя (процес відбувався у замку) серед таких осіб у випадку скоєння ними кримінальних злочинів чотирьох категорій (грабіж, згвалтування, нанесення тілесних ушкоджень шляхтичу та підпал): *«...старосте на замьку нашимъ судити князскихъ, и паньскихъ, и земляньскихъ людей, што ся дотычетъ розбою приличьного, кзвалть*

* У публікації, для спрощення, буде вказано лише номер статті.

и всилство панское, и паней, шляхецькая рана, пожога, абы ся злодейство не множило» (Ст. 7). Причиною такого виключення було прагнення попередити поширення кримінальних злочинів («злодейства»).

3. При цьому, за таких обставин приватновласницькі піддані мали право залучити до судового процесу додаткових осіб (суддів) з категорії зем'ян: «...а людей ихъ одинъ наместъникъ не маеть судити, маеть тотъ, чий чоловікъ, судею себе зъ свое руки посадити которого землянина обобравъши...» Крім того, ця стаття регламентувала порядок свідчень на суді: «*потварнымъ... светъкомъ не верити*» (Ст. 11). Мова йде не лише про повідомлення завідомо неправдивої інформації [2, с. 89–90], а й про людей, котрі мали право виступати свідками. Згідно із актовими джерелами, ще з кінця XIV ст. це «мали бути люди обов'язково вільні й повноправні, які могли б підкріпити своє свідчення присягою» [8, с. 111].

4. Урядники (староста чи намісники) не мали права самостійно чинити правосуддя. Вони зобов'язувалися залучити до судового процесу інших осіб: «*А князя, и пана, и землянина старосте, и наместъникомъ нашимъ одному ихъ не судити, маеть при себе посадити князей, и пановъ, и землян, тоже мает его з ними судити*» (Ст. 16). Їх присутність була об'єктивною необхідністю, а не просто примхою шляхти. Оскільки, як слушно зауважував М. Максимейко, «литовський уряд не володів необхідними відомостями про право, котре діяло в окремих областях... і часто лише вони (князі, пани і зем'яни – Д. В.) могли засвідчити яку норму права слід використовувати у конкретній справі, які повинності лежали на тій чи іншій землі, тій чи іншій особі» [6, с. 122].

Таким чином, участь вказаних осіб у судовому процесі була законодавчо закріплена. Згідно із різноманітним актовим матеріалом, ординарним явищем було те, що князів, панів та зем'ян обирали не урядники, а позивач та відповідач. Яскравим прикладом є справа між державцею слонімським та кам'янецьким, паном Богушем Боговитиновичем та старостою луцьким, князем Федором Михайловичем Чарторийським стосовно будівництва

замку в урочищі Білеве Луцького повіту, яке нібито належало першому (4 березня 1528 р.). Зі сторони Богуша виступили: князь Юрій Іванович Дубровицький, князь Василь Федорович Четвертинський, князь Іван Андрійович Полубенський, пан Боговитин Петрович, писар господарський пан Михайло Васильович, пан Андрій Лозка та Федір Гулевич. Князя Ф. Чарторийського мали представляти маршалок господарський, князь Андрій Михайлович Сангушко, підскарбій двірний пан Іван Андрійович, городничий троцький Петро Михайлович, намісник перелаїський Юхно Волчкович, зем'яни волинські Михайло Семашкович та Тихно Козинський. На них покладався обов'язок розв'язати суперечку *«водле обычая права земскаго (мається на увазі Волинської землі – Д. В.)»* [7, арк. 1]. Тобто, для відповідача ці «судді» de facto виконували функції адвокатів, які мали не лише представляти його інтереси та забезпечувати юридичний захист, а й слідкувати за тим, щоб судовий процес та вирок відповідали праву Волинської землі.

Цікавим є ще і той момент, що аналогічні права, як видно із зазначеного документа, мала і сторона позивача. Це, своєю чергою, означало становлення інституту прокуратури.

5. Важливим елементом системи захисту було так зване «вище право», своєрідний «верховний суд» при великокнязівській канцелярії. Кожен князь, пан або зем'янин, перебуваючи у суді перед старостою чи намісниками, могли заявити про своє право на переведення справи безпосередньо до великого князя литовського, а урядники лише встановлювали термін появи перед господарем: *«...который княз або панъ, або землянинъ стоячи у праве перед старостою, або перед наместъники нашими, а отзовет ся до нас, господара, на вышьиое право, ино старосте, и наместъникомъ нашимъ того имъ не забороняти, рок положивши, коли мають перед нами стати»* (Ст. 15).

Отже, проаналізовані норми привілею, частина яких стосується другої половини XV ст. [3, с. 71–79.], свідчать про дієвість започаткованої системи захисту у суді. Крім цього, внаслідок впрова-

дження письмового законодавства, на території України з'явилися ті члени судового процесу, які поступово перетворилися на адвокатів у сучасному розумінні цього терміну. Додатковими доказами є аналогічні процеси на території Київської землі, обивателі якої також користувалися власною уставною земською грамотою.

Джерела та література

1. Jablonskis K. Archyvines smulkmenos // Praeitis. – Kaunas, 1933. – Т. II. – Р. 423–427.
2. Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 225. (1528–1547): 6-oji Teismų bylą knyga / S. Lazutka, I. Valikonytė ir kt. – Vilnius, 1995. – CXLX, 338 p.
3. Vaščukas D. Voluinės žemės privilegijos (XV a. II pusė – XVI a. pradžia): datavimo ir protografo problema // Lietuvos istorijos metraštis. – 2003/1. – Vilnius, 2004. – Р. 71–79.
4. Ващук Д. «Абыхмо держали ихъ подле права их земли» (Населення Київщини та Волині і великокнязівська влада в XV–XVI ст.). – К., 2009. – 320 с.
5. Жемайтис С. Привилей Новогрудской земле 1440 г. // Рукописные памятники. Публикации и исследования. – Вып. 4. – СПб, 1997. – С. 215–225.
6. Максимейко Н. Сеймы литовско-русского государства до Люблинской унии 1569 г. – Харьков, 1902. – 205 с.
7. Російська Національна бібліотека м. Санкт-Петербург. Відділ рукописів. (далі. – РНБ. ВР). – Ф. 293. (Західно-Руські акти). – Оп. 1. – Од. зб. 35. – Арк. 1.
8. Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. – К., 2002. – 416 с.

РОЛЬ «АДВОКАТІВ» У СУДОВИХ СПРАВАХ ШЛЯХТИ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО (1529–1566 рр.)

*Блануца Андрій Васильович, кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник Інституту історії НАН
України*

Функції «адвокатів» у Великому князівстві Литовському (далі – ВКЛ) покладалися на прокураторів, юридичні права яких закріплені у 9 артикулі VIII розділу I Литовського статуту (далі – I ЛС) [1]. Лаконічність статті про прокураторів, де вказано, що вони можуть